

Бобо парвоначининг акаси Худоёрбий валинаъмининг амирлик ўрнига ўтириши

Худоёрбий валинаъмининг вафоти хабари Бухорода Шохмуродбий валинаъми кулогига етишгач, тўхтовсиз равишда Ўратепа томон йўлга тушди. Неча масофаларни босиб ўтиб, Зомин мавзесига етишди. Бу ернинг хокими саййидлик панохи азиз акам Махмудхон эди. Шохмуродбий валинаъми Зомин калъасини паргор чизиги каби айлана килиб, ўртага олган кўйи камал ва уруш ишларига киришди. Саййидлик панохи ҳам ўку тўфанг отиб, калъа мудофаасини тўла-тўкис амалга ошириб турди. Аммо, уч кундан сўнг ўртага сулх сўзи солина бошлади. Нихоят саййидлик панохи шартга кўра калъани бўшатиб, Ўратепа томонга кетди. Шохмурод валинаъми калъани кўлга киритгач, у ердан кўзгалиб, Ўратепа якинига бориб кўш ташлади. Шохмуродбий валинаъмининг келганидан хабар топган Бобо девонбеги дархол ўз номусини улоктириб, Хўкандга Норбўтабий валинаъми хузурига доно чопарлар жўнатиб, ўз ниятини билдирди. Норбўтабий валинаъми унинг сўзини қабул кулоги билан тинглаб, Фаргона лашкари билан Ўратепа томон йўналди. Анча йўлларни босиб ўтгач, Хўжандга келиб тушди. Хар учала сохиби давлат ўртасида саййидлар ва уламову умаро ва талай катта кишилар анча борди-келди килишди. Аммо, буларнинг ҳеч бири тугунни еча олмадилар. Нихоят факирнинг бобоси жаноб саййидлик ва нажиблик панохи эшон Ҳаким тўра Шохмуродбий валинаъми ўрдусига ташриф буюрди ва оталарча насихат килди. Ул кадрни англовчи мир жаноб эшоннинг сўзларини жону дили билан қабул килди. Шу тарика бобом хазратлари хар учала амирлик панохларини яраштирди ва уларнинг хар бири ўз қароргоҳига қайтиб кетдилар. Шохмуродбий валинаъми Бухорога етгач, бир неча кун хотиржамик билан дам олиб, хордик чикарди.

Шохмуродбий валинаъмининг Хўжанд вилояти томон йўналгани зикри

Шохмуродбий бошига яна Хўжандни босиб олиш хою-хаваси тушиб, катта кўшин билан вилоят келинчаги томон йўналди. Чунончи айтмишлар, Назм:

Хофиз ту тарки сухбати хубон намекуни,
Дони кужост жойи ту - Хоразм ё Хўжанд.

(Мазмуни:

Хофиз, гўзаллар суҳбатин этмасанг тарк агар,
Биласанми, жойинг каер - Хоразм ё Хўжанд).

Бир неча масофани босиб ўтгач, ул шаҳарни узукнинг қошидек ўртага олди.
Худоёрбийнинг тўнгич ўгли Бекмуродбий ўку тўфанг отишга машгул бўлди. Уч кундан
сўнг Шохмуродбий Хўканд томондан ваҳимага тушиб, қайтиб кетди. Аммо, Хўжанднинг
хосу оми ва кишлоқларини талон-тарож қилиб, аҳолисини Самаркандга қўчириб кетди.
Тун ярмидан окканда эса Шохмуродбий у ердан ҳам қўчиб, Жиззахга келди. Унинг
олдида машъаллар ёкиб боришарди. Иттифоқо, таланиб ва асир олиниб кетилаётган
кишилардан биттаси ушбу байтни баланд товуш билан ўқиди, байт:

Дуди машъал пеш-пеш, охи мазлумон зи пас,
Гар ба ин нахж аст мулкдорихо хавас.

(Мазмуни:

Машъал дуди олдинда, кетидан мазлумлар охи,
Шу йўл билан экан-да, юрт олмок хою хаваси).

Шохмурод бий буни эшитгач «ха, тўғри айтибди», деди ва ушбу мисрани ўқиди. Мисраъ:
Сўфи шудани ўзбек ишқамаи роҳ мемонад (Ўзбекнинг сўфи бўлгани йўлнинг қаваригига
ўхшайди); Шохмуродбий Хўжанддан қўчириб келтирган одамларини Самаркандда
жойлаштирди ва уларни Самаркандни обод қилиш ишларига буюрди. Ўзи эса Бухоро
томонга қайтди. Бу сўфи сифат амирнинг қароматли ва одатдан ташқари ишларидан
бири шу бўлдики, ўша Хўжанд сафаридан қайтишда қасалга қалинган, қўрган одамига
қараб «бизнинг ишимизни қалийлар султони Муслиҳиддин Хўжандий бир ёқлик қилди.
Тагин худо қилади-ю, бу қасалдан тузалмасам қерак», деган экан. Иттифокан, бир неча
кундан сўнг қорлик этагини бу қопойдор ҳокдондан йиғиштириб, юзини оқират томон
қаратди ва ўша бир минг икки юз ўн иккинчи йили ҳақнинг қақирув қитобига «лаббайка»
дея қавоб берди.

Байт: Дунё қи қар ў бўйи қафо нест қадид,
Қояд қ-зи қар қи қаст қайқанд қурид.
Ин қурати марқро қар ойинаи адл,
Аз қури қирад қамеша меқояд қид.

(Мазмуни:

Қафо деган нарсанинг ўзи йўқ бу дунёда,
Қандай боқланган бўлсанг қам уни ўзмок қерак.
Ўлимнинг бу юзин ақл ойнасида,
Қирад юзидан қамиша қўрса бўлади).

Шохмурод бийнинг уч нафар барқамол ўгли қор эди: Амир Қайдар қодшоҳ, Дин Носирқон
ва Муҳаммад Хусайинқон. Амир Қайдар қодшоҳнинг онаси Абулқайзқон аштарқонийнинг
қизи эди. Қарши ҳуқмати шу амирга қарашли эди. Дин Носирқон Марви Шохжақонда
хуқмонлик қиларди. Муҳаммад Хусайинбек Самарқандда амирлик мансабида
ўтирқанди. Шохмуродбийнинг умри муқдати олтмиш беш ёш бўлди. Амирлиги ўн етти йил
давом этди. Ўрнига амир Қайдар қодшоҳ салтанат тақтига ўтирди ва тақт қоясини осмон
томи устига қўйди. Давлат тоқини то Сурайё юлдузига теққудек қилиб бошига
қўндирди. Ва Бухоро мамлақатини адолат зеқари билан беқади. Ва уқаси Дин Носирқон

акасидан хадикспраб, Марвни бўшатганча, Эронга кочиб кетди. Фатхалишоҳ кожор унинг кадамини муборак санаб, иззат-икром кўрсатди. Мукаддас Машхад шахрида муносиб жой тайёрлаб, шунга туширтди ва Дин Носирхон ўша ерда фарогат топди. Мухаммад Хусайинхон ҳам Самаркандда ўтирганча иши юришмаслигини сезди ва ноилож йўналиш жоловини Шахрисабз томон бурди. Ниёзали валинаъми бу хабарни эшитиб, муносиб равишда кутиб олди ва яхши бир уйга тушириб, кўп иззат-икром кўрсатди. Бир неча вақтдан сўнг ўзининг ожизасини унинг никохи қайдига киритди. Мухаммад Хусайинхон ул вилоятда тургун бўлиб қолди.

Амир Хайдар подшоҳнинг Хисор вилоятига йўналгани зикри

Мир Хайдар подшоҳ кўнглини укалари хадики ва кўркинчи ташвишидан тинчитгач, Хисори Шодмон томонга йўналди. Йўлларни босиб ўтиб, манзилга етиб, ул вилоятни бутунча эгаллади. Бу ернинг ҳеч бир соҳиби давлатга бўйин эгмайдиган ҳокими Аллаберди Тоз неча бир хорлик билан мағрур бошини подшоҳ кундасига кўйиб, мир унинг танини бошидан енгиллатди. Айримлар айтишича, мир Аллабердини хали подшоҳлик номини олмасдан бурун ўлдирган экан. Алқисса, ул вилоят мамлакатларини Саййид оталик юзга топшириб, Бухорога қайтди.

Мир Хайдар подшоҳини Шахрисабз вилоятига лашкар тортгани

Анчадан сўнг мир Хайдар Шахрисабз томон лашкар тортди. Бир неча масофани босиб ўтиб, ул вилоятга етди. Ниёзали девонбеги унинг келганидан воқиф бўлиб, уруш ва уруш ишига ҳозирлик кўрди. Эртаси куни улар орасида шундай каттик жанг бўлдики, қадимгиларнинг қиссаси тарих саҳифаларидан ўчишига сал қолди. Мир Хайдар подшоҳ қараса, иши юришадиган эмас. Ноилож ярашиб, Бухорога қайтди. Ўша пайтда Ўратепада Бобо девонбеги ҳукмронлик қиларди. Худоёрбий валинаъмининг тўнгич ўғли Бекмуродбек Бобо девонбегиш т куёви бўлиб, тажрибасизликдан бир неча ҳушонадгўй ва ҳаромийлар сўзига кириб, ўзининг бузруқвор амакисини аёвсиз қилиқнинг дамидан ўтказди ва унга шахидлик шарбатини ичирди. Бу ўта ярамас иш ниҳоят унинг ёқасидан олиб, олти ойдан сўнг ўзи қазиган чуқурга ўзи қулади. Мазкур воқеа тафсили шуқим, Бобо девонбегиш шахидлиқидан кейин, Бекмуродбий амирлик мансаби ўриндигига ўтириб, Ўратепани барча тобе ерлари билан бирга қўли остига олди. Бу хабар эса бутун Туркистон бўйлаб тарқалиб, амир Хайдар подшоҳ ҳам воқеа тафсилотини эшитгач, йўналиш жоловини ул шахар томон бурди.

Амир Хайдарнинг Ўратепа томонга лашкар тортгани

Шундан сўнг ҳеч тўхтовсиз лашкар билан Ўратепа сари юриб, анча масофани босиб ўтгач, Ем мавзесида кўш ташлади. Бу хабар Бекмуродбий кулогига етиб, хизматкорликни ўзига касб қилиб олган кўйи элчи юбориш орқали «агар жаноб амир меҳрибонлик кўргузиб, гуноҳимдан ўтсалар, кўнглим тинчиб, шу захоти даргоҳлари бўсағасини ўпиш учун бораман», дея арзга етказди. Мир Хайдар подшоҳ Бекмуродбекнинг бу сўзларини эшитиб, жуда хурсанд бўлди ва унинг элчисига олий сарупо инъом қилиб, ул бечоранинг кўнглини тўлдирди ва ўзининг элчисини ҳам келган элчига қўшиб юборди. Бекмуродбий қон тутиб, Мир Хайдарнинг бугдой деб, арпа сотувчи сўзларига алданган кўйи унинг ўрдусига келди. Мир Хайдар подшоҳ ўша қуни унга марҳаматлар кўргузиб, яхши бир жойга туширди. Эртаси қуни Бобо девонбегишшт ўғлига «отангнинг қони учун ундан қасос ол», деб буюрди ва Бекмуродбий бузруквор амакисига ичирган шарбатдан ўзи ҳам татиб, бировга қилган ёмонлиги ўзига қайтиб, оламдан ўтди. Бундай ишлар ҳақида демишлар, байт:

Бади макун ки дар ин кшшпзори зуд завол,
Ба даспг овари ҳамон бидарави ки худ кори.

(Мазмуни: Ёмонлик қилма ки бу ўткинчи далада,
Нимани эксанг шуни ўриб оласан).

Мир Хайдар подшоҳ Бекмуродбий ишидан тинчигач, у ердан кўзғалиб, Ўратепа қалъасига қириб кўш ташлади. Ўратепани барча тобе ерлари билан бирга ўзининг қувват қўлига қиритиб, ул мамлакат ҳукуматини мулло Эрназарбий манкит зиммасига юклади. Бухоронинг Ҳаким қўшбегишшт ақаси Муҳаммад Қобилбий инок, Бекмурод парвоначи қаби улуг амирзодаларига ўхшаш тожику ўзбақдан иборат тўрт минг жасур кишини ўша мамлакатга тайин қилиб, ўзи Бухорога қайтди.

Элтузархоннинг Бухоройи шариф томонга лашкар тортгани ва унинг дарё наханги оғзига кетгани зикри

Ўша пайтда Хоразм мамлақатида Элтузархон давлат ногорасини чалиб ўтирган эди. Мовароуннахр подшоҳларини писанд этмай, ўз югурдақларидан бири ўрнида кўрарди. Ниҳоят, давлат гурури уни ўз холига қўймай, Бухорони фатҳ этиш умидида қатта лашкар билан Омуя дарёсидан кечиб ўтди. У бу гурур орқасида муҳрига ушбу исми назм билан ўйиб ёздирган эди, муҳр-га ўйилган исм будир:

Ҳасмдин айламогон андеша,

Элтузархон шижоат пеша

Элтузархон хабари мир Хайдар подшоҳ кулогига етишгач, тўхтовсиз равишда Бухоронинг

барча амирларига душман каршисига чикиш борасида фармон берди. Амирлар бир неча масофани босиб ўтгач, ўзларини манзили мақсадга етказдилар ва қўшиннинг довул ва сурнай-карнайлари овози замини замонни ларзага келтирди. Маснавий:

Гиревидани қўси дарида мағз,
Ба пойи тамаккун бароварда лағз.
Ду дарёи хунин бароварда жўш,
Медарид мағзи сарон з-он хурўш.

(Мазмуни: Ногора товуши мияни тешди, Сабот оёғига ларза тушди. Икки конли денгиз қўпириб, Бошдаги мияни ёрди сурони).

Икки томон урушга кирдилар ва ўлдир-ўлдир бозори кизигандан-кизиди. Анча уруш ва жангдан сўнг зафар насими бухоролик амирлар байроғи томон киришди ва Урганж лашкари кочиш сари юзландилар. Кочокларнинг жуда қўпи дарёга гарк бўлишди. Хали ҳам ўз фикрида турган Элтузархон караса, иш қўлдан чиққан ва олов билан ўйнашиб бўлмади. Ноилож бўйинини эгиб, кемага чиқди ва кочиб кета бошлади. Байт:

Ох аз он толеи баргашта ки хар рўз маро,
Рў ба жойе бинамояд ки бало бештар аст.

(Мазмуни: Кайтган толедан охким, у хар кун бизни,
Бало қўпроқ жойга бошлаб боради).

Бечора дарёда сафар килмокчи бўлди-ю, аммо шу қўйи охират сафарига чиққанини билмади. Чунки, кочок аскарлар душман чангалидан кутулиш ниятида хон чиққан кайик атрофини ўраб олиб, улар ҳам чиқмокчи бўлишди. Ахир хони билан бирга дарёдаги баликларга ем бўлажакларини кайдан ҳам билишибди. Элтузархон ўзи омон қолиши мақсадида ҳеч қимни кемага яқинлаштирмаслик учун қанча уринмасин, барибир ажал ёқасидан ушлаб олиб, бирор фурсат қўйиб юборишга йўл бермади, яъни хоннинг ҳаракатлари беҳуда кетиб, одамлари қайикка қаттиқ ёпишиб олишди ва улар оғирини қўтара олмаган кема ҳаммасини олган қўйи дарё тубига чўқди. Шу зайл хону аскарлар барчаси фано дарёсига гарк бўлдилар. Урганж аҳолиси бу воқеани қўриб, таслимга рози бўлдилар. Бухоролик амирларни кутиб олиб, Урганжнинг фатх этилганини билдирдилар. Ўша куни Урганжнинг Бешкалъасида мир Хайдар подшоҳ номига хутба ўқилди. Бухоро амирлари Урганж қалъаси ичига кирмокчи бўлиб турганларида эгри юривчи фалак эски одатини қилиб, имкон оламида бошқа бир тақдир ўйинини кизитиб юборди. Шоир айтмиш, мисраъ: Наздики лаб оранду чашидан натавонанд (Оғзига яқин келтиришади-ю, ичиша олмайди); Бу воқеанинг юзага келиш сабаби шуки, ўша вақтда олий мартабали амир Олимхон Фаргона лашкари билан Ўратепа сари йўналди ва ул вилоятни бир ҳамладаёқ эгаллаб, бу вилоятда химоя учун қолдирилган барча бухоролик амирзодаларни тўрт минг қишиси билан асир олди. Бу хабар бутун Мовароуннахр бўйлаб ёйилди. Буни эшитган амир Хайдар подшоҳ қаттиқ ташвишда қолиб, узок ўйга толди. Ноилож, кетма-кет енгилжурар чопарларни фармон билан амирлар олдига жўнатиб, «Урганжни ўз холига ташлаб, дархол олий даргоҳ остонаси сари кайтинглар, чунки бу томонда ялписига бало-казо офати қўзғалажак қўринади», дея буйруқ берди. Амирлар

Урганж шаҳрини фатх килмокчи бўлиб турган айни чоғда бу каби буйрук нишонини ўкиб, нонни сувга ботирган бир вақтда тарвузлари кўлтигидан тушди ва ноилоҳ Хоразм мамлакатини қўйиб, тезлик билан Бухоро томон йўналдилар. Урганж халқи эса Бухоро амирлари кетганидан хабар топгач, Элтузархоннинг укаси Муҳаммадраҳи мхонни салтанат тахтига чиқардилар. Муҳаммадраҳимхон ўта шижоатли ва ботир киши бўлиб, бутун Хоразм мамлакатини ўз тасарруфи доирасига киритди ва фармонфармолик ишлари билан машғул бўлди. Ўша пайтда Муҳаммадраҳимхон Хоразмда, жаноб амир Умархон Хўкандда ва амир Хайдарподшоҳ Бухорода ҳукмронлик қилишарди. Шу сабабли бир шоир ўша мазмунни ушбу туркий байтда жойлаштирган экан. Байт:

Муҳаммадраҳим олдида топса жой,
Умар тобе ўлмазми, Хайдар муте.

Алқисса, мир Хайдар подшоҳ Ўратепанинг фатх этилганини эшитиб, ўз амирларини Хоразмдан чақириб олиш пайдан бўлди.

Мир Хайдар подшоҳнинг Ўратепа томонга лашкар тортиб боргани зикри

Мир Хайдар подшоҳ бир оз муддатдан сўнг катта кўшин билан сана 1221 /1806-07 йили Ўратепа томон юзланди. Анча йўлларни ортда қолдириб, ул диёрга етди ва Истравшан қалъасини паргор қизиги каби айлана қилиб ўраб олиб, қамал ишига киришди ва урушга кириш учун барча лашкарига фотиҳа берди. Ўша вақтда Ўратепа вилоятини амир Олимхон томонидан қўйилган мулло Раҳматуллоҳ ва Қадам инок бошқарар эдилар. Ул икки сардор қалъа сари югурганларга қарата узлуксиз отиш йўсини билан ўқ ва милтик ёмғирини ёғдиришди. Натижада ўликлардан тепаликлар ҳосил бўлди. Чунончи, Қадам инокнинг ўз огзидан эштишимча, битта мерган ўточар милтик билан бир ўзи юз нафар душман аскарини санаб туриб ер тишлатган экан. Энди шундан қиёс қилаверасиз. Мир Хайдар подшоҳ қараса, қалъани фатх этиш ақлдан йирок ва ҳаёлдан узок гап. Шунингдек, айни топда Хўканд томондан амир Олимхоннинг ёрдам учун отлангани хабари ҳам келиб қолди. Ноилоҳ, Ўратепани олиш фикридан қайтиб, ул диёрни ўз холига қўйган қўйи Бухорога қайтиб кетди. Анча йўл босиб, Бухорога кириб борди ва чарчокларини ёзиб, дам олишга киришди. Унинг кетидан Хўканд амирларининг энг эътиборлиси ҳисобланган Ражаб девонбеги амир Олимхондан ҳадикка тушиб, қочганча амир Хайдар подшоҳ хизматида келди. Амир Хайдар унинг келганини улуг бир файзу баракот сирасидан деб билди ва Ражаб девонбегиви ўзига яқин надиملар қаторига киритди. Ўша Ўратепадан қайтиш пайтида Каттакўргонда саййидлик паноҳи азиз акам Маҳмудхон руҳсат олиб, Сангзор қалъасига бориб кирди. Уч кундан сўнг амир Олимхоннинг Жиззахдан қайтгани ва Ўратепани ҳам холи қолдирганча, ўзи Хўкандга кетгани ҳақида хабар келди. Маҳмудхон бу хабарни эшитган захоти ҳеч тўхтовсиз ва тез равишда ёнига атиги икки-уч кишини олиб, Ўратепа томонга қараб кетди. Маҳмудхон менинг ўзимга «биз ўшанда Ўратепани икки оқ танга билан қўлга киритган эдик» деганини эшитганман. Маҳмудхон бу тўғрида шундай хикоя қилганди: - Шу кетишда

бориб тўғри шахарга кирдик, аммо, бизни йўклаб келгувчи бирор одам бўлмади. Икки кун сой бўйида тунашимизга тўғри келди. Икки кундан сўнг ёнимизда колган ўша бор-йўги икки тангага анчагина мол гўшти сотиб олиб, шўрва пиширдик ва шахар оксоколларидан беш-олтитасини меҳмонга чакирдик. Уларга яхши-яхши сўзлар айтиб, кўнглиларини тўк килдик. Улар биз учун ёрдамга ошикиб, халк билан бирга ҳукумат гумашталарига хужум килдилар. Бизни эса уринишга кўйишмади. Ха, ўшанда бисотимда мазкур икки тангадан бўлак ҳеч вако йўк эди.» Махмудхон Ўратепани барча тобе ерлари билан кўлга киритгач, мамлакат ободончилиги учун киришди.

Ва ўша пайтларда Кобулдан Шох замон ташриф буюрди. Акл эгалари кўнглидан яширин колмасинким, бу соҳиби давлатларнинг ҳар бири ҳақида батафсил баён этишга киришсам, сўз узокка чўзилади. Шунинг учун бошида ўзбек давлати баёнини айтдик ва охирида Бухоро ва Хўканд давлати ҳақида бўлак-бўлак сўз юритамиз. Бинобарин, бу ерда Афғония аҳволи баёнида бир неча сатр ёзиш фурсати келди. Гарчи маънолар магзини чакувчи нуктасанжлар кўнглига малол келса ҳам бу мавзунини айтиб ўтмасак бўлмайди. Гапнинг қисқаси шуки, соҳибкирон Нодиршоҳ ўлими воқеаси рўй бергач, шох ёнидаги барча амирлари таркаб, ўз ўлкалари сари кетдилар. Шу орада садозай жамоасидан бўлмиш ва Нодиршоҳнинг удайчиси мансабида турган Аҳмадхон ибн Садад афғон ўз жамоасини олиб, Кобул томонга юзланди. Унинг ёнида Кобул шахзодаларидан бири ҳам бор эди. Иттифоқо, йўлда жаҳон кезган ва дунё кўрган бир каландар йўлиқди. Ул сочлари патила-патила каландар кўлида бир донга бугдой бошогини ушлаб олган эди. Аҳмадхон каландардан ёнидаги шохзода учун дуо қилишни сўради. Ул сайёҳ кўлидаги бошқон шохзода бошига тақинини билдирди. Ул бедавлат шохзода эса бундай ўзини олиб қочиб «бу оёқ яланг, боши очик девона дуо қилиш билан мушқилимиз ечилмасов», деди. Байт:

Либоси кўҳна кадри дардмандон кам намесозад,
Агар жавҳаршиноси тегро урён тамошо кун.

(Мазмуни:

Эски тўн дардли ошиқлар кадрин пасайтирмас, бил,
Агар гавҳаршинос бўлсанг, қилични ялангоч томоша қил).

Ул ҳақ йўлидаги мажнун шохзоданинг бу сўзларидан жаҳли чиқди ва ўрнидан сапчиб туриб, кўлидаги бугдой бошогини Аҳмадшоҳнинг бошидаги салласига санчиб қўйди ва Аҳмадшоҳ ҳаққига дуо қилди. Мисраъ: Маълум шуд қи рўзии қас қас намехўрад (Аён бўлдиқим, биров бировнинг ризқини ея олмайди); Аҳмадшоҳ эса ўрнидан ирғиб туриб, ул каландарнинг кўлини ўйди ва таъзиму ҳурматини жойига қўйди. Кейинчалик Аҳмадшоҳ «бутун рубъи масқунга фармон берувчи бўлишимни ўшандаёқ англаган эдим», дея ҳикоя қилган экан. Қамина ҳам бу қабил воқеани муборақ Жидда шаҳрида бир жаҳонгашта сайёҳ ва Яман подшоҳзодаси ўртасида қечганини бу шохзоданинг маҳрами биродарим Юсуф афанди гувоҳлигида мушоҳада қилган эдим. Ҳозирда бир неча ҳожилардан эшитишимча, ул шох зода Яман мамлакатлари барчаси устидан ҳукм юргизишга эришибди ва бугунги кунда ҳам ҳаёт экан. Байт:

Қас намедонад дар ин баҳри амик,

Сангреза кадр дорад ё акик.

(Мазмуни: Киши билмайди бу чукур денгиз тубида, Майда шагал борми ёки аъкик тоши).

Ахмадшоҳ Кобул шахрига етишгач, оз вақт ичида Кобул мамлакатини эгаллади ва Хиндистоннинг етти донги мулки томон юриш қилиб, у ер мамлакатининг анчасини ўз қўлига киритди ва ул иқлим фармонфармоси бўлди. Анчадан сўнг вафот этиб, ўрнига ўгли Темуршоҳ жаҳон бошқариш тахтига минди. Темуршоҳ жудо доно, шоир ва илмда мохир подшоҳ эди. Яна талай афгон ўлкаларини қўл остида сақлади. Вафот этганида ундан қўп фарзандлар ёдгор қолди. Унинг замонида баракзай жамоаси мансабларга эришдилар. Чунончи, Фатхихон баракзай вазирлик ўриндигига ўтирди. Укаларининг ҳар бири бирор туманда ҳоким бўлдилар. Чунончи, сардор Азимхон жаннатга менгзар Кашмирда ҳукм сурди. Темуршоҳнинг давлати бир неча йил ўз ўрнида барқарор бўлиб, ниҳоят бу давлат қуёши ботиш сари юз тутиб, Темуршоҳ бу ўткинчи дунё билан ҳайрлашди ва ўрнига фарзанди шохзода Замоншоҳни салтанат тахтига ўтказдилар. Унинг муҳрига эса қуйидаги битикни ўйиб ёзган эдилар, Замоншоҳ муҳридаги сажъ:

Чу тахти шаҳи шуд зи Темур тихи,
Замон дар замон ёфт шаҳаншаҳи.

(Мазмуни: Шохлик тахти Темурдан бўлди холи, Замонда Замон топди шаҳаншоҳлик).

Замоншоҳ ул вилоятда фармон берувчи бўлгач, ўша пайтларда қариндоши Маҳмудшоҳ Хиротдан Кобул сари юриш қилиб, Замоншоҳ устидан галаба қозонди ва уни ушлаб, ёруғ жаҳонни қўрувчи қўзига мил тортиб, қўр қилди. Демишлар, байт:

Ба чашми мунираш қашиданд мил,
Фишонданд аз наргисаш оби Нил.

(Мазмуни: Нурли қўзига тортдилар мил,
Қилиб қўз ёшин юзида гўё Нил).

Ғолиб чиққан Маҳмудшоҳ салтанат тахтига ўтирди. Аммо, амирлар уни хохламай, бир неча кундан сўнг барчаси иттифок бўлиб, Шох Шужоъ ал-мулкни тахтга ўтказдилар. Шох Маҳмуд эса қочиб, яна Хиротга кетди. Бирок, анча вақт ўтгач, неча бир хийла ва найранг билан Фатхихон вазирни қожорга қарши уруш баҳонасида Кобулга қақирди ва неча бир ҳорликда ул вазирлик қаноҳини қатлга етказдилар. Бу ҳабар унинг укаларига етиб, ўз подшоҳзодаларига қарши бош қўтардилар. Анча урушлар қўй бериб, Шох Шужоъ ал-мулк икки марта тахтдан туширилиб, икки марта қайта тахтга чиқди. Ниҳоят, қочиш сари юз тутиб, Лоҳур томонга кетди. Лоҳур подшоҳи Ранжид уни ушлатиб, қамолка ташлади. Бу ҳибсга олишининг сабаби шунда эдики, ер юзидаги подшоҳлар ўртасида жуда қимматга эга бўлган иккита тош бор - биттаси «Дарёи нур», иккинчиси «Қўхи нур». «Дарёи нур» Эрон подшоҳлари қўлида бўлиб, мен уни доруссалтана Техронда Фатҳалишоҳ қилагида қўрганман. «Қўхи нур» эса афгон подшоҳлари қўлида бўлиб, уни Шужоъ ал-мулк ўзи билан бирга Ранжид ҳузурига олиб қорган эди. Қинобарин, қамолка олиб, қийноқлар билан қўлидан тортиб олди. Шужоъ ал-мулк у ердан қочиб, Шохжаҳонободга

фарангилар хузурига борди. Кобул вилояти эса анча жанжал ва олишувлардан ҳамда сардор Мухаммад Азимхон вафотидан сўнг Дўст Мухаммадхон гози кўлига ўтди. Дўст Мухаммадхон соҳиби тадбир, шижоатли ва доно бир амир эди. Камина жуда кўп ўлкаларни кўрдим ва эл-юрт орасида эхтиромга эга бўлган анчагина подшоҳларнинг суҳбатида бўлдим. Аммо, оғам амир Дўст Мухаммадхон каби кишини кўрмадим ва эшитмадим. Амир Дўст Мухаммад даврида Шужоъ ал-мулк уч марта фарангий ёрдамига суяниб, лашкар йигиб келди ва улар ўртасида каттик урушлар бўй берди. Хар гал енгилиб, хар сафар Хиндистонга кочиб кетди. Давлат шу билан садозайлар хонадонидан баракзайлар кўлига ўтди. Дўст Мухаммадхон билан Шужоъ ал-мулк ўртасида кечган тўртинчи галги уруш воқеасини эса, Худо хохлаسا, кейинрок баён киламиз. Алкисса, Замоншоҳнинг ёруг жаҳонни кўрувчи кўзига мил тортилгач, бир неча кундан сўнг оиласи билан кўч-кўронини кўтариб, Мовароуннахр мамлакатлари сари йўлга тушди. Анча йўлларни орқада қолдиргач, Бухоро яқинига келди. Бу хабар амир Хайдар подшоҳ кулогига етиб, кутиб олиш учун хос на эшилари яворди. Улардан бири Ражаб девонбеги бўлиб, у шундай хикоя қилганди: «Мир Хайдар подшоҳ бир неча нарсани мулоҳаза қилган кўйи бир кечаси меҳмонни ўз хузурига қорлади ва кўрунишхонанинг олдиғача келиб, истиқболига пешвоз чиқди. Афғон шоҳи ва ўзбек подшоҳи бир-бирини бағрига босиб кўришдилар. Амир меҳмоннинг қадамига ҳасанотлар айтиб, унга иззат-икромлар кўрсатди. Суҳбат охирида кетишга руҳсат берди ва яшаб туриши учун яхши бир уй тайин қилди. Йўл қарчокларини ёзиб, дам олди. Ул гурбатда қолган шохнинг ҳаё пардаси ортида ўтирган бир кизи бор эди. Мир Хайдар подшоҳ ул мастура қиз дарагини эшитиб, Шох Замон олдиға совчилик расми билан одам яворди. Шох бу гапдан қазабланди ва «биз ул зотнинг ҳам тенги эмасмиз ва ҳам аларнинг вилоятиға мусофир сифатида келиб қолдик. Бу ишдан бизни маъзур тутсалар» деди. Шохнинг бу жавобидан сўнг амир Хайдар подшоҳ вужудини қазаб туйғуси қулға олди ва шох ҳарамининг ул исмат пардаси ортидаги қизини зўрлик билан ўз никоҳига қиритди. Ул юртсиз овора шох эса неча бир ҳасрат ва алам доғи билан байтуллоҳ сари равона бўлди.» Ўша вақтларда 1225/1810 йили амир Олимхоннинг вафот этиб, ўрниға Умархон салтанат тахтиға ўтиргани хабари келди. Анчадан сўнг саййидлик паноҳи Маҳмудхон амир Хайдар подшоҳдан арзимаган нарса учун аразлаб, ундан айрилганча амир Умархонға келиб қўшилди. Бу хабарни амир Хайдар подшоҳ эшитиб, ул вилоят сари юзланди.

давоми бор...